

KS. ANTONI PACIOREK

GALILEJSKIE POCHODZENIE SYNOPTYCZNEGO ŹRÓDŁA Q

Określenie miejsca pochodzenia nowotestamentalnych pism nasuwa niejednokrotnie trudności. Najłatwiej jest w wypadku niektórych pism Pawłowych (Rz, 1 Kor). Tutaj informacje zawarte w samych pismach, a także nasza znajomość *curriculum vitae* Apostoła pozwala na dość jednoznaczne wskazanie miejsca powstania. Trudniej jest w przypadku Ewangelii. Zmuszeni jesteśmy wówczas do wydobywania sugestii zawartych w samych dziełach. Wnioski opieramy na świadectwach istnienia danej Ewangelii w konkretnym obszarze, na charakterystyce adresatów dzieła itp. Biorąc jednak pod uwagę naszą niepełną znajomość charakteru i rozmieszczenia wspólnot chrześcijańskich we wczesnym cesarstwie, konkluzje w powyższej sprawie z natury rzeczy nie są jednoznaczne i nie wykluczają rozwiązań alternatywnych.

Powstanie Q umiejscawia się zazwyczaj w Galilei lub w południowej Syrii. Najczęstszym argumentem podnoszonym za takim usytuowaniem jest wzmianka o trzech miastach położonych na północnym i północno-zachodnim brzegu Jeziora Genezaret. Są to: Kafarnaum, Korozain i Betsaida. Ta argumentacja nie wszystkich jednak przekonuje, ponieważ Mk także wymienia Kafarnaum, Betsaidę i inne miasta nad brzegiem Genezaret, a mimo to bardzo niewielu autorów skłonnych jest tam właśnie umiejscowić powstanie drugiej Ewangelii. Innym powodem umiejscawiania Q na wspomnianym obszarze jest fakt, że dokument Q został wykorzystany przez Ewangelię Mateusza powstałą – zdaniem wielu uczonych – w Syrii. Jeszcze innym jest specyficzna relacja Q wobec Ewangelii Tomasza zredagowanej – według niektórych autorów¹

Ks. prof. dr hab. ANTONI PACIOREK – kierownik Katedry Egzegezy Ksiąg Narracyjnych NT w INB KUL; adres do korespondencji: ul. Sowińskiego 4/24, 20-040 Lublin.

¹ Por. H. K o e s t e r, GNOMAI DIAFOROI: *The Origin and Nature of Diversification in the History of Early Christianity*, [w:] *Trajectories through Early Christianity*, ed. J. M.

– w Syrii. Przyznać trzeba, że są to raczej sugestie niż argumenty. Mimo to nie należy ich lekceważyć, ponieważ za Galileę jako miejscem pochodzenia Q przemawia sporo dodatkowych racji.

Zauważmy najpierw, że w materiale Q znajdziemy bardzo niewiele geograficznych odniesień. Obok wzmianki o Jerozolimie (Q 13, 34) dwukrotnie pojawia się Kafarnaum Q 7, 1; 10, 15. Pierwszy raz w związku z uzdrowieniem sługi setnika, w drugim nazwa Kafarnaum pojawia się w kontekście gróźb wypowiedzianych nie tylko pod adresem tegoż właśnie Kafarnaum, ale także pod adresem sąsiednich miast: Korozaïn i Betsaidy: „Biada tobie Korozaïn, Biada tobie Betsaido! [...] A ty, Kafarnaum, czy aż do nieba masz być wyniesione? Do otchłani zejdziesz [...]”

Wymienione jedynie na tym miejscu Korozaïn jest niełatwe do zidentyfikowania². Ogólnie przyjmuje się pogląd Euzebiusza, według którego jest to miejscowość położona dwie mile na północny zachód od Kafarnaum (Tell Hum)³. Z wypowiedzi w Q wynika ponadto, że miejscowość znajdowała się w pobliżu Betsaidy. Obydwie zostały wymienione razem i razem przeciwstawione dwom sąsiadującym miastom Tyrowi i Sydonowi⁴.

Betsaida (po aramejsku: „dom połowu”) występuje przed 10, 13 w Łk 9, 10 (pochodzi z Mk 6, 45; 8, 22) jako miejsce rozmnożenia chleba. Tam nazwane jest miastem. Natomiast Mk 6, 45 oraz 8, 22 nazywa miejscowość wsią. Miejscowość ta położona na pñ.-wsch. przy ujściu Jordanu do jeziora Genezařet stała się miastem dzięki Herodowi Filipowi, który przejąwszy władzę w na wpół żydowskiej Gaulanitis (2-4 przed Chr.) w miejscu dotychczasowej wsi Betsaidy założył miasto nazywając je Julias od imienia córki cesarza⁵. Miejscowość zaliczana jest najczęściej do Galilei (wg J 12, 21 stamtąd pochodził Filip) zapewne z powodu swego nadgranicznego położenia.

Robinson, H. Koester, Philadelphia 1971, s. 127-128; zob. także W. E. A r n a l, *The Rhetoric of Marginality Apocalypticism, Gnosticism and Sayings Gospels*, HTR 88(1995), s. 471-494.

² „Its site not known with certainty. It has often been identified with modern Khirbet Keraze, ruins about two and half miles northwest of Tell Hum. The remains of a third-fourth century synagogue have been found there” (J. A. F i t z m y e r, *The Gospel according Luke* (Arch Bib 28/28a), New York 1981, n. 21); H. B a l z, *Chorazin*, EWNT III, 1127.

³ *Onomastikon* 33, 174.

⁴ Nieco odmiennie wypowiada się Hieronim (In Is. 3; PL 24, 127). Byłaby to osada wraz z Kafarnaum i Tyberiadą nad brzegiem Genezařet. Natomiast W. Schenk (*Die Verwünschung der Küstenorte Q 10, 13-15. Zur Funktion der konkreten Ortsangaben und zur Lokalisierung von Q*, [w:] *The Synoptic Gospels: Sources Criticism and the Litterary Criticism* (BETL 110), ed. C. Focant, Louvain 1993, s. 488 n.) przyjmuje, że Korozaïn to Gergasa – miejscowość położona na wschodnim brzegu Genezařet.

⁵ Ant. 18, 28; por. *De bello*, 2, 167-168; 3, 506-516.

W rzeczywistości bowiem znajduje się już poza granicami Galilei, choć ciągle nad brzegiem Genezaret. Przywołane miasta Tyr i Sydon przeciwstawiają się Betsaidzie jako miasta nieżydowskie miastu żydowskiemu.

Kafarnaum (Kepar Nahum = wieś Nahuma) w ST nie pojawia się wcale. Zazwyczaj identyfikowane jest z Tell Hum⁶ Najstarsze przykłady grecyzowanej nazwy dostarcza właśnie Q (7, 1; 10, 15). U Marka pojawia się ponadto 3 razy (1, 21; 2, 1; 9, 33) u Mt – 4 (4, 13; 8, 5; 11, 23; 17, 24), u Łukasza – 4 (4, 23. 31; 7, 1; 10, 15); u J – 5 (2, 12; 4, 46; 6, 17. 24. 59). O ile Marek (1, 21 nn.) lokalizuje tam synagogę oraz dom Szymona i Andrzeja, Q 7, 1-2 wymienia zamieszkałego tam setnika niejako zapowiadając w ten sposób późniejszą groźbę.

Wypowiedź Q 10, 15 jest bardziej radykalną opinią od tej wygłoszonej poprzednio na temat dwóch miast Korozain i Betsaidy. Groźby skierowane pod adresem tych ostatnich zdają się być jakby przygotowaniem na groźbę skierowaną pod adresem Kafarnaum. Wynoszenie się Kafarnaum ma zaowocować eschatologicznym upadkiem. Taka zapowiedź zdaje się wskazywać, że miasto w początkowych latach chrześcijaństwa nie było chrześcijańskim⁷

Wynoszenie się Kafarnaum upatrywano powszechnie w działalności tam Jezusa jako eschatologicznego proroka⁸ Tak czytamy w redakcyjnym fragmencie Mt 11, 20. Natomiast w Q bezpośrednio następowanie groźby po mowie misyjnej zdaje się wskazywać, że redaktor Q może mieć w pamięci nieudaną misję chrześcijańską w Kafarnaum⁹ Wzmianka o „dziełach dokonanych” (w. 13-14) może odnosić się do czynów Jezusa, ale i do czynów charzmatycznych misjonarzy. Potępianym przez Q wynoszeniem Kafarnaum byłaby judaistyczna świadomość przywileju pochodzenia od Abrahama (Q 3, 8)¹⁰. To właśnie z tego powodu mieszkańcy Kafarnaum nie przyjęli orędzia. Q poddaje krytyce Kafarnaum z powodu jego przekonania o wybraństwie.

⁶ H. B a l z, *Kafarnaum*, EWNT II, 690-691. Zob. także G. H. D a l m a n, *Orte und Wege Jesu*, Gütersloh 1924, s. 149-159.

⁷ Według Epifaniusza (Haer., 30) na początku IV stulecia było to miasto wyłącznie żydowskie.

⁸ S. S c h u l z, *Q: Die Spruchquelle der Evangelisten*, Zürich 1972, s. 365 n. Zob. także W. G r u n d m a n n, *Das Evangelium nach Matthäus* (THK 1), Berlin 1968; t e n ż e, *Das Evangelium Lukas* (THK 3), Berlin 1963², s. 211 i in.

⁹ Por. W. S c h e n k, *Der Einfluss der Logienquelle auf das Markusevangelium*, ZNW 70(1979), s. 141-165, zwł. 147 n.

¹⁰ Takie wynoszenie się zawarte jest np. w apokryfie AssMos, 10. 9 nn. Czytamy tam o Izraelu: „Bóg ciebie wywyższy, zapewni ci siedzibę w gwiazdzistym niebie. A ty będziesz spoglądać na dół, na swych nieprzyjaciół, rozpoznasz ich, będziesz się radować. Będziesz dziękować i wielbić twego Stwórcę” Por. S c h e n k, *Die Verwünschung*, s. 487.

Jest to krytyka zgodna z duchem radykalnej krytyki głoszonej przez Jana Chrzciciela.

Powstaje pytanie, gdzie mógł przebywać redaktor Q wypowiadający groźby przeciw trzem miastom, w szczególności przeciw Kafarnaum. Wydaje się, że spojrzenie redaktora podąża najpierw ku dwóm miastom leżącym obok siebie. Jest to Korozain, położone na północny zachód u brzegu Genezaret, oraz Betsaida na północno-wschodnim brzegu. Kierunek wyliczania jest od Zachodu ku Wschodowi. Można domyślać się, że wyliczający znajduje się po zachodniej stronie Genezaret. Zaczyna więc od miasta bliższego (Korozain) i przechodzi do dalszego, położonego na tej samej linii. Następnie wzrok redaktora kieruje się ku bliżej położonemu Kafarnaum. Jest bliżej położone, zatem lepiej znane, także pod względem zachowania się wobec orędzia Jezusa. W takim zaś razie redaktor mógł znajdować się na obszarze pomiędzy Tyberiadą¹¹ a Nazaret/Kana. To właśnie stamtąd redaktor kieruje groźby ku Korozain, a następnie ku Betsaidzie oraz znacznie bliższemu Kafarnaum. Negatywna postawa Kafarnaum sprawia redaktorowi szczególny zawód. Być może powodem dodatkowej przykrości jest jego bliskość.

Na Galileę jako miejsce powstania dokumentu Q wskazują ponadto inne spostrzeżenia. Otóż, jeśli weźmie się pod uwagę dziewięć nazw miejscowości występujących w Q, zauważymy trzy koncentryczne okręgi wokół Kafarnaum (Q 10, 15)¹². Okrąg najbliższy tworzą Kafarnaum, Korozain i Betsaida (10, 13). Na dalszym kręgu znajdują się miasta Tyr i Sydon na Północy (Q 10, 13-14) oraz Jeruzalem na Południu (13, 34). Ostatni okrąg tworzą Sodom – najdalej na Południu (Q 10, 12) oraz Niniwa – najdalej na Północy (Q 11, 32).

Kafarnaum znajduje się w centrum uwagi gróźb skierowanych do miast odmawiających nawrócenia (Q 10, 15). Także Betsaida oraz Korozain, położone na północnym brzegu Genezaret, stanowią cel inwektyw Q (10, 13-14). Powyższe trzy miasta wyróżniają się od pozostałych wymienianych w Q gwałtownością spotykającego je potępienia, a także tym, że w starożytności biblijnej były nieznane. Powodem potępienia stały się „znaki i cuda”, które dokonały się w przeszłości (Q 1, 13), przy czym najbardziej oskarżane jest

¹¹ Jako miejsce powstania Q Schenk (*Die Verwünschung*, s. 489 n.) wskazuje Tyberiadę. Czy jednak w tym mieście chrześcijanie mogli się już wtedy znajdować?

¹² Por. J. L. R e e d, *The Social Map of Q*, [w:] *Conflict and Invention. Literary, Rhetorical and Social Studies on the Sayings Gospel Q*, ed. J. S. Kloppenborg, Valley Forge, Pa: Trinity Press 1995, s. 17-36, zwł. 21 nn.

Kafarnaum¹³ Jeszcze jednym miastem galilejskim byłoby Nazaret (Nazara) wymieniane w Q 4, 16.

Dwa portowe miasta Tyr i Sydon na Północy i Jerozolima na Południu tworzą następny okręg. Wybór Tyru i Sydonu dla przeciwstawienia ich Betsaidzie i Korozain (Q 10, 13-14) ma na celu upokorzenie tych ostatnich. Tyr i Sydon były miastami karconymi przez proroków Izraela, jednakże nie w takim stopniu jak Egipt lub Assyria. Miasta te nie były zatem pozostałością wyobraźni historycznej i – jak się wydaje – nie zostały wybrane spośród miast wymienianych przez proroków. Były to miasta pozostające w najbliższym ekonomicznym związku z Galileą. Większość monet krążących w Galilei w pierwszym stuleciu pochodziła z mennic Tyru¹⁴

Jeruzalem pojawia się zaledwie w jednym miejscu Q. Lament nad Jerozolimą (13, 34) sugeruje pewną odległość od miasta. Odległość ta nie jest tylko odległością duchową i psychologiczną, ale może być pojmowana w kategoriach przestrzennej odległości pomiędzy Jerozolimą a wspólnotą Q¹⁵ Wyroczenia przedstawia Jerozolimę jako miasto zamknięte pod względem duchowym. Niewielkie zainteresowanie Jerozolimą w Q może nieco dziwić. Wyraźnie wymienione jest zaledwie dwa razy. W perykopie o kuszeniu oraz w Jezusowym lamencie nad miastem. Zdaniem redaktorów Q odrzucenie Jerozolimy rozwiewa jej pretensje do centralnego miejsca kultu. Tym niemniej Jerozolima nie jest głównym antagonistą określanym wyrażeniem: „to pokolenie”

Trzecim i ostatnim okręgiem jest ten, który tworzą na południu Sodoma, na północy – Niniwa. Niniwa jest geograficznie bardziej odległa od Kafarnaum niż Sodoma, jednakże w starożytności odległość mierzono bardziej według dochodzących stamtąd informacji niż rzeczywistej odległości. Na tej podstawie obydwie miasta znajdowały się na najdalszych peryferiach, gdzie

¹³ Tradycja ewangelijna nie wspomina żadnego cudu dokonanego w Korozain. Aluzja do dokonanych cudownych znaków znajduje się jedynie w Q 10, 13. Betsaida jest nazwana miastem Filipa, Andrzeja i Piotra (J 1, 44; 12, 21), w którym Jezus dokonywał uzdrowień (Łk 9, 10-12). Uzdrowił także człowieka w pobliżu tego miasta (Mk 8, 22-23).

¹⁴ Monety tyryjskie odnajdywane są szczególnie często w Górnej Galilei w Meiron (E. M. Meyers, J. F. Strange, C. L. Meyers, *Excavation at Ancient Meiron, Upper Galilee, 1971-1972, 1974-1975, 1977, Meiron Excavation Project 3*, Cambridge 1981, s. 260-272), także w Khirbet Shema (E. M. Meyers, A. T. Kraabel, J. F. Strange, *Ancient Synagogue Excavations at Khirbet Shema, Upper Galilee, Israel, 1970-1972, Meiron Excavation Project 1* (Annual of the American Schools of Orient Research 42), Durham 1976, s. 148-150) oraz Gush Halav (R. Hanson, *Tyrian Influence in Upper Galilee, Meiron Excavation Project 2*, Cambridge 1980, s. 51-54).

¹⁵ Na temat odległości psychologicznej zob. M. Sato, *Q und Prophetie. Studien zur Gattungs- und Traditionsgeschichte der Quelle Q* (WUNT II/29), Tübingen 1988, s. 159-160.

rzeczywistość mieszała się z fantazją. Zarówno Sodoma jak i Niniwa nie wpływały już w najmniejszym stopniu na obszar, w którym przebywała wspólnota Q. Miejscowości te, już nie istniejące i nigdy nie oglądane przez ludzi Q, mogły z tego powodu odgrywać symboliczną rolę w ich geografii. Niniwa była grzesznym miastem pogańskim, które pokutowało¹⁶. Sodoma znowu niegościnnym miastem, które doznało zniszczenia. Obydwa miasta zostały wymienione dla zawstydzenia „tego pokolenia” identyfikowanego w Q 7, 9 oraz w Q 2, 30 jako Izrael¹⁷. Warto dodać, że Q posługuje się terminem „Izrael” (Q 7, 9; 22, 30), nigdy zaś „Judea” albo „Judejczycy”. To także mogłoby sugerować galilejskie audytorium¹⁸.

Za palestyńskim pochodzeniem Q przemawia także sposób przedstawienia faryzeuszy¹⁹. Q przeciwstawiając się faryzeuszom i uczonym w Piśmie w sprawach dziesięciny i obmywania kubków (Q 11, 39-41. 42) zakłada u słuchaczy znajomość tych praktyk u faryzeuszy. Opis postępowania musiał w znacznym stopniu odpowiadać prawdzie, ze względu na audytorium, a zarazem zawierał pewną przesadę dla wywołania efektu prawie komicznego. Słuchacz powinien zatem zauważyć i uznać prawdziwość wypowiedzi oraz jej przesadę. Q wie o tym, że niektórzy faryzeusze dokonywali rozróżnień pomiędzy zewnętrzną i wewnętrzną częścią kubka oraz dyskutowali nad rodzajem ziół, z których należało składać dziesięcinę. Przedstawienie faryzeuszy w komicznym świetle miało na celu osłabienie ich wpływu, który dla wspólnoty Q był niezwykle groźny.

Powyższa retoryka Q dobrze harmonizuje z sytuacją Galilei przed wojną żydowską²⁰. Obecność faryzeuszy była zauważalna zwłaszcza w miastach Galilei (Q 11, 43 mówi o faryzeuszach obecnych na rynkach miast i na zgro-

¹⁶ Tradycje odnoszące się do Niniwy oraz historia Jonasza należą do tradycji północnych, dlatego są bardzo odpowiednie dla wykorzystania przez mieszkańców Galilei.

¹⁷ Przywołanie odległej grupy etnicznej dla zawstydzenia „swoich” stanowiło znany *topos* literatury grecko-rzymskiej. Z tego powodu przywołanie w Q pogan może mieć na celu głównie zawstydzenie Izraela, nie jest natomiast zapowiedzią misji wśród pogan. Zob. R e e d, *The Social Map*, s. 23 n.

¹⁸ S. J. D. Cohen (*Josephus in Galilee and Rome. His Vita and Development as a Historian*, Leiden 1979, s. 206-207) zauważa, że Józef Flawiusz jeden raz tylko określa mieszkańców Galilei 'Ιουδαῖοι (w przeciwstawieniu do pogan). Poza tym przypadkiem terminem 'Ιουδαῖοι określa mieszkańców Judei, terminem Γαλιλαῖοι – mieszkańców Galilei.

¹⁹ Por. J. K l o p p e n b o r g, *Excavating Q, The History and Setting of the Sayings Gospel*, Minneapolis 2000, s. 174 n.

²⁰ Por. S. F r e y n e, *Galilee from Alexander the Great to Hadrian, 323 B.C.E to 135 C.E.: A Study of Second Temple Judaism*, Wilmington 1980; A. S a l d e r i n i, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society: A Sociological Approach*, Wilmington 1988.

madzeniach!). Poprzez nacisk położony na sprawę dziesięciny oraz dostosowanie się do kapłańskiego modelu pobożności byli cennymi reprezentantami hierokracji jerozolimskiej zainteresowanej wywieraniem wpływu na tereny poza swym bezpośrednim zasięgiem. W tej sytuacji występujące w Q groźby przeciw faryzeuszom stanowią także przejaw lokalnego sprzeciwu wobec obecności faryzeuszy w Galilei.

Liczne obrazy i metafory z życia rolniczego, wiejskiego, ale także z życia miejskiego potwierdzają galilejskie pochodzenie Q. Metafory życia wiejskiego występują w Q od początku do końca. Jan Chrzciciel wzywa do pełnienia „owoców nawrócenia”, ponieważ „siekiera znajduje się już u korzeni” (Q 3, 6-9). Ten, który ma przyjść, „ma wiejadło w ręku” i „oddzieli plewy od ziarna” Ziarno zbierze do spichlerza, zaś plewy spali w ogniu (Q 3, 17). Jezus mówi o dobrym drzewie przynoszącym dobre owoce i złym drzewie przynoszącym złe owoce (Q 6, 43-44). Mowa misyjna rozpoczyna się porównaniem uczniów Jezusa do żniwiarzy (Q 10, 2). Tak więc obrazy z życia rolniczego pojawiają się w ustach Jezusa dość często²¹. Nic dziwnego, że dokument Q, wspólnota Q oraz sam Jezus umiejscawiani są w rolniczym kontekście Galilei²².

Warto zauważyć, że wiele spośród czynności rolniczych wymienianych w Q mogło zupełnie dobrze występować w pobliżu miast. Rolnictwo było podstawą ekonomii całego rzymskiego imperium. Urbanizacja nie szła w parze z upadkiem rolnictwa, ale raczej przeciwnie. Im większa urbanizacja, tym większy rozwój kultury rolnej²³. Widać więc, że jedynie część rolniczych obrazów związana jest z czynnościami wykonywanymi w obszarach wiejskich, poza murami miast. Są to: wycinanie drzew (Q 3, 8-9), oddzielanie ziarna od plew i palenie plew (Q 3, 17), spalanie trawy polnej (Q 12, 28), wywożenie nawozu (Q 14, 35) itp. Każdą z tych czynności można wyobrazić sobie w pobliżu miast i miasteczek Galilei, jak Kafarnaum albo Seforis. Inne obrazy związane z rolnictwem dobrze sytuują się w obszarze miast, jak np.

²¹ Zob. także Q 11, 33. 42; 12, 28; 13, 19; 17, 6; 14, 18; 14, 35; 17, 2. 6. 35.

²² Nawiązując do metaforyki wypowiedzi Jezusa G. Vermes (*Jesus the Jew: A Historian's Reading of the Gospels*, London 1983², s. 48) nazywa Go „an appreciative child of the Galilean countryside” Por. R e e d, *The Social Map*, s. 35.

²³ Por. D. E d w a r d s, *The Socio-economic and Cultural Ethos of the Lower Galilee in the First Century: Implications for the Nascent Jesus Movement*, [w:] *The Galilee in Late Antiquity*, ed. L. I. Levine, New York: Yewish Theological Seminary of America 1992, s. 65-66; R e e d, *The Social Map*, s. 25.

spichlerze (Q 3, 17; 12, 24)²⁴ Używane w handlu miejskim miary wymienione są w Q 6, 38 i 11, 33, różnorodne ziarno sprzedawane w miastach wspomina się w Q 11, 42; 13, 18; 7, 6. Kamienie młyńskie i ziarno przeznaczone do mielenia wzmiankowane są w Q 17, 2 oraz 17, 5.

Sporo obrazów życia rolniczego zdradza perspektywę miasta. Wypowiedź w mowie misyjnej: „Proście pana żniwa, aby posłał robotników na żniwo...” (Q 10, 2) przywołuje obraz ludzi biednych w mieście, którzy udawali się na pola jako robotnicy sezonowi²⁵ Perspektywę miejską zdradzają także nieosobowe formy *passivum* opisujące rolniczo-wiejskie czynności²⁶. Forma taka jest rzadka w języku greckim. W Q pojawia się dwukrotnie: „Nie zbierają z ciernia figi...” (Q 6, 44) oraz „Jeśli sól utraci swój smak [...] wyrzucają...” (Q 14, 35). Wypowiedzi te znajdują się w kontekście wypowiedzi w drugiej osobie (poprzedza: „Dlaczego widzisz belkę w oku brata swego...?” Q 6, 41-42, następuje: „Dlaczego mówicie Panie! Panie!” – podobnie w przypadku Q 14, 35). O ile zatem Q stara się personalizować wypowiedzi i przypowieści skierowane do słuchających, nieosobowe *passivum* użyte jest wtedy, kiedy chodzi o czynności wykonywane gdzieś dalej, czynności, które „tamci” wykonują.

Obok metafor i obrazów o tematyce rolniczej pojawiają się także w Q obrazy i metafory zaczerpnięte z warunków miejskich. Nazwa: miasto (πόλις) pojawia się trzykrotnie (11, 8.11). Wymieniane są pałace królewskie (Q 7, 25), place targowe (Q 7, 32; 11, 43), ulice miast (1, 10; 13, 26; 14, 21), sędziowie oraz więzienia (Q 12, 57-59), bramy miejskie (Q 13, 24)²⁷, banki (Q 19, 23). W Q 7, 31-35 sprzeciw wobec Jana i Jezusa ujawnia się na rynkach i placach miejskich. Mowa misyjna zaleca udanie się do miast, gdzie spodziewany jest sprzeciw (Q 10, 8-11). Rynek jest także miejscem, na którym przedstawione jest zachowanie faryzeuszów (Q 11, 43). Konflikt pomiędzy wspólnotą Q a faryzeuszami ma miejsce nie tyle w synagogach, ile raczej w środowisku miejskim, na placach miejskich, na przyjęciach. W groźbach skierowanych przeciw faryzeuszom pojawia się kontekst zebrań i placów miejskich (11, 39-41. 42. 46).

²⁴ Obszerne starożytne spichlerze zostały odkryte w Seforis i Tyberiadzie. Por. R e e d, *The Social Map*, s. 25.

²⁵ Świadczenia inskrypcyjne wskazują na zwyczaj najmowania robotników w miastach do pracy na polach (por. Mt 20, 3). Zob. P. G a r n s e y, *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*, Cambridge 1988, s. 44-45.

²⁶ R e e d, *The Social Map*, s. 26 n.

²⁷ Tylko u Mt. Łk: Θύρα.

Wspólnota Q stara się unikać spraw sądowych. Wypowiedzi na ten temat odnoszą się do sądów miejskich. Wprawdzie sprawiedliwość wymierzana była również na szczeblu wiejskim, niemniej wypowiedzi na temat sądów sugerują, że chodzi tu o sprawy do rozstrzygnięcia większej wagi. Wymieniane są rozprawy, sędziowie, więzienia, urzędnicy i strażnicy. Pytanie, jak zachować się wobec instytucji sądów i podczas procesów sądowych, było bardzo ważne dla wspólnoty Q. Odpowiedź, jaką otrzymują w Q, zdaje się brzmieć: Unikać procesów za wszelką cenę! Dokument Q zachęca uczniów Jezusa, aby nie lękali się tych, co zabijają ciało, a duszy nie mogą zabić (Q 12, 8-9), uspokoja tych, którzy mają być prowadzeni przed królów i urzędników (Q 12, 11-12). Z tego wszystkiego wynika, że sądy i sprawy sądowe nie były czymś obcym dla ludzi Q.

Sporo obrazów z życia miejskiego daje wyobrażenie o tym, jak wspólnota Q postrzegała miasto i życie w mieście. Żadne z dobrodziejstw miejskich, jak łaźnie lub teatr, nie pojawiają się w Q. Dokument przedstawia raczej niepokojący obraz miasta: z wysokości świątyni można upaść (Q 4, 9), domy zabierają potoki, jeśli nie są dobrze zbudowane (Q 6, 48), dachy nie są godne dać ochronę Jezusowi (Q 7, 6), rozdarłe domy upadają (Q 11, 17); domy niestrzeżone stają się łupem złodziei (Q 11, 21-22), mordercy budują groby (Q 11, 48), wewnątrz świątyni pełne jest krwi (Q 11, 51), pora nocna jest najbardziej niebezpieczna dla domostw (Q 11, 39-40).

Ocena życia miejskiego uzupełniona jest obrazem przyrody jako miejsca Bożego objawienia²⁸ Q zdaje się przypisywać porządkowi miejskiemu zagrożenia, chaos, nieobecność Boga. Przyroda natomiast postrzegana jest jako naturalny porządek, pełen pokoju. Bóg może wzbudzić dzieci Abrahamowi z kamieni (Q 3, 8). Drzewa dostępują pochwały z powodu swej szczerości: rozpoznać je można po owocach (Q 6, 44), prostota i piękno lilii oraz trawy jest przykładem Opatrzności Bożej (Q 12, 22-32), zjawiska meteorologiczne można odczytywać (Q 12, 54-56), naturalny zaś wzrost roślin porównywany jest do wzrostu Królestwa Bożego (Q 13, 18-19). Podobnie jak rzymscy autorzy bukolik, Q spogląda na miasto i miejską społeczność w perspektywie obawy i niepokoju. Jest to miejsce wielorakich niebezpieczeństw oraz wrogości. Jest to perspektywa cywilizacyjnego rozwoju Galilei w pierwszym wieku po Chr. Był to rzeczywiście czas urbanizacji Galilei, której przejawem były Tyberiada i Seforis.

²⁸ Zob. J. K l o p p e n b o r g, *City and Wasteland: Narrative World and the Beginning of the Sayings Gospel (Q)*, [w:] *How Gospels Begin*, ed. D. E. Smith, Atlanta 1990, s. 154.

Podsumowując należy podkreślić pierwszorzędne znaczenie Kafarnaum we wspólnocie Q. Pozostałe wymienione tam miasta, jak Betsaida i Korozain, a także Tyr i Sydon na obrzeżach północnych i Jeruzalem – na południu potwierdza palestyńską i galilejską perspektywę Q. Nagromadzenie obrazów rolniczych, a także obrazów wskazujących na urbanizację, zwłaszcza pozytywny obraz przyrody, sugeruje niedawną urbanizację Galilei. Nie oznacza to, że ludzie Q znajdują się w miastach wyłącznie w Tyberiadzie i Seforis. Ludzie Q znajdują się w miasteczkach i wioskach południowo-zachodniej Galilei oraz na północ od jeziora Genezaret. Redakcja zaś dokumentu mogła dokonać się na obszarze pomiędzy Tyberiadą a Nazaret.

BIBLIOGRAFIA

- C o h e n S. J. D., *Josephus in Galilee and Rome. His Vita and Development as a Historian*, Leiden 1979.
- D a l m a n G. H., *Orte und Wege Jesu*, Gütersloh 1924.
- E b e r t z M. N., *Das Charisma des Gekreuzigten. Zur Soziologie der Jesusbewegung*, Tübingen 1987.
- E d w a r d s A. D., *The Socio-Economic and Cultural Ethos of the Lower Galilee in the First Century: Implications for the Nascent Jesus Movement*, [w:] *The Galilee in Late Antiquity*, ed. L. I. Levine. New York: Yewish Theological Seminary of America 1992.
- G a r n s e y P., *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*, Cambridge 1988.
- H o f f m a n n P., *Tradition und Situation. Studien zur Jesusüberlieferung in der Logienquelle und den synoptischen Evangelien (NT Abh, NF 28)*, Münster: Aschendorf 1995.
- K l o p p e n b o r g J., *City and Wasteland: Narrative World and the Beginning of the Sayings Gospel (Q)*, [w:] *How Gospels Begin*, ed. D. E. Smith, Atlanta 1990, s. 145-160.
- K l o p p e n b o r g J., *Excavating Q. The History and Setting of the Sayings Gospel*, Minneapolis: Fortress 2000.
- K o e s t e r H., *GNOMAI DIAFOROI: The Origin and Nature of Diversification in the History of Early Christianity*, [w:] *Trajectories through Early Christianity*, ed. J. M. Robinson, H. Koester, Philadelphia 1971, s. 127-128.
- M a c k B. L., *The Lost Gospel: The Book of Q and Christian Origins*, San Francisco: Harper 1993.
- R e e d J. L., *The Social Map of Q*, [w:] *Conflict and Invention. Literary, Rhetorical and Social Studies on the Sayings Gospel Q*, ed. J. S. Kloppenborg, Valley Forge, Pa: Trinity Press 1995, s. 17-36.
- S a l d e r i n i A., *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society: A Sociological Approach*, Wilmington 1988.
- S a t o M., *Q und Prophetie. Studien zur Gattungs- und Traditionsgeschichte der Quelle Q (WUNT II/29)*, Tübingen 1988.

- S c h e n k W., Die Verwünschung der Küstenorte Q 10, 13-15. Zur Funktion der konkreten Ortsangaben und zur Lokalisierung von Q, [w]: *The Synoptic Gospels: Sources Criticism and the New Literary Criticism* (BETL 110), ed. C. Focant, Louvain 1993, s. 477-490.
- S c h o t t r o f f L., S t e g e m a n n W., *Jesus von Nazareth. Hoffnung der Armen*, Stuttgart 1978.
- S c h u l z S., *Q: Die Spruchquelle der Evangelisten*, Zürich 1972.

GALILEAN ORIGIN OF THE SYNOPTIC SOURCE Q

S u m m a r y

Galilean towns, like Capernaum, Bethsaida and Chorazin, mentioned in Q suggest a Galilean origin of the document. Other places mentioned there, both the ones that actually existed then (Tyre, Sidon, Jerusalem), and ones existing only in the imagination of people of those times who knew the Old Testament (Sodom, Nineveh) are mentioned from the perspective of one who is situated centrally with respect to them. This speaks for Galilee as the place where the writers of Q were staying. Numerous images and metaphors from agricultural, rural life, but also from urban life, confirm this opinion. A positive image of the nature suggests urbanisation of Galilee in not a distant time. According to the author of the article the document could be written on the area between Tiberias and Nazareth.

Translated by Tadeusz Kartowicz

Słowa kluczowe: Dokument Q, ludzie Q, geografia Q, powstanie Q, misjonarze pierwotnego Kościoła, Galilea w NT.

Key words: Document Q, people of Q, geography of Q, origin of Q, missionaries of the original Church, Galilee in the New Testament.